ADNAN MUFTAREVIĆ

TAŠLIHAN – ZAŠTITNO ARHEOLOŠKO ISTRAŽIVANJE (2007.)

Abstrakt: Objekat Tašlihan predstavlja bitan arhitektonski segment razvoja života na području današnjeg Sarajeva u osmansko doba. Govori nam i o kontinuitetu lokaliteta od 16. pa sve do 20. stoljeća.

Ključne riječi: arheologija, iskopavanje, arhitektura, osmanski, Tašlihan

HISTORIJAT: "TAŠLIHAN ILI GAZI HUSREV-BEGOV KARAVAN-SARAJ"

Tašlihan je jedan od brojnih objekata izrađenih sredstvima Gazi Husrev-begova vakufa, u periodu od 1540. do 1543. godine[1] (Iz pisma upućenog Dubrovčanima 1542/1543. godine pozvano je 30 majstora vještih u gradnji zidova, bačvastih svodova i kupola). Ovaj golemi trgovački han prostirao se od Gazi Husrev-begovog bezistana, sa kojim je bio organski vezan, do starog dijela Hotela "Evropa". U prizemlju su bili dućani i magaze, te štale za konje, a na spratu sobe za smještaj gostiju, presvođene kupolama, a hodnici sa bačvastim svodovima.

Hamdija Kreševljaković u svom djelu *Hanovi i Karavansaraji u Bosni i Hercegovini* navodi slijedeće u vezi Tašlihana: "Zvao se tako jer je od temelja do sljemena ozidan od kamena (turski *taš* – kamen). Zvao se i Stari han. Pod tim imenom često ga nalazimo u godišnjim obračunima Husrev-begova vakufa... Ovo je bio i han i bazar. U prizemlju su bile magaze, a na spratu

[1] Izgradnjom monumentalnih objekata koje podiže Gazi Husrev-beg u vrijeme svog namjesnikovanja u Bosni (1521-1524/25;1526-1534;1536-1541) Sarajevo stiče status šehera.

hodnici i sobe. Sobe su bile presvedene malim kupolama, a hodnici bačvastim svodovima. Na sprat se išlo uz dvoje kamene stepenice koje su bile pri ulazu u hansko dvorište. Magaze su izdavane domaćim i stranim trgovcima. Usred dvorišta je bio sebilj sa više česama, a iznad sebilja mala džamija."[2]

Gazi Husrev-begov karavan-saraj je bio izraziti trgovački han (bio je i han i bazar) i jedan od najmonumentalnijih objekata ove vrste u Bosni tog vremena.[3]

Tašlihan je više puta gorio i obnavljan je u nekoliko navrata. Gorio je 1697., a obnavlja se 1709. kada jedan dio hana prelazi u privatno vlasništvo. Han je nakon požara 1831. godine obnovljen i proširen[4]. Nakon požara 1879. godine nije više obnavljan.

Posljednji ostaci uklonjeni su 1912. godine, osim dijela zidova uz Bezistan.

U okviru Projekta sanacije, rekonstrukcije i dogradnje hotela "Evropa", od 08. VI do 13. VII 1998. godine, obavljena su arheološka istraživanja u dijelu ljetne bašte hotela, koja su rezultirala otkrivanjem dijela temelja, te masivnih zidova hana. Na osnovu ovih rezultata došlo se do zaključka da se objekat hana prostirao sve do ispod dograđenog, ali i dijela starog Hotela "Evropa"[5].

UVOD

Cilj prvog istraživanja 1998. godine je bio da se utvrdi postojanje arhitekture nekadašnjeg Tašlihana. Tada je konstatirano "da je prostor koji je istraživan nedovoljan, odnosno da ustanovljena arhitektura ne pruža dovoljno definiranu sliku nekadašnjeg objekta, te da bi istraživanja obavezno trebalo nastaviti".

Prilika za dalja istraživanja se ukazala kada je Investitor "Evropa" d.d. otkupila Hotel "Evropu" i dio parcele u njenoj bližoj okolini. Investitoru, EVROPA d.d. Sarajevo, dato je odobrenje za izvođenje arheoloških

---

2 H. Kreševljaković, *Hanovi i Karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, Knjiga VIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 7, Sarajevo, 1957., str. 84 - 85.

3 Navodi se podatak da se u sobe hana moglo smjestiti 20-tak gostiju. Znači da je više služio u druge svrhe nego kao han.

4 Dr. Ćiro Truhelka, *Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1912., str. 96 - 100.

5 Istraživanja obavljala ekipa Zemaljskog muzeja BiH pod vodstvom pokojne gđe Margite Gavr - lović.

istraživanja na lokalitetu arheološkog područja Tašlihan, (kompleks Hotela "Evropa"), u Sarajevu, na dijelu zemljišta označenom kao k.č. 1184 (novi premjer), K.O. Sarajevo Rješenjem Broj: UPI/03-5-23-2-507/07 u Sarajevu 04.07.2007. godine. U prilog ovom rješenju je išlo i stručno mišljenje Federalnog ministarstva kulture i sporta/športa, Zavoda za zaštitu spomenika, broj: 07-40-4-2731-1/07, od 25.06.2007. godine u kojem je navedeno da se projekat arheoloških istraživanja može prihvatiti sa stanovišta zaštite kulturno-historijskog naslijeđa pod uvjetima navedenim u dispozitivu ovog rješenja. Arheološka istraživanja se trebaju izvesti prema Projektu arheoloških istraživanja prostora starog grada Sarajeva, lokalitet bašče Hotela "Evropa" i objekat Tašlihan, kojeg je izradio Muzej Sarajeva, juna 2007. godine. Radovi arheoloških istraživanja poduzimali su se u cilju nastavka ranijih arheoloških istraživanja iz 1998. godine, a u svrhu naučnog dokumentiranja historijata i arhitekture nakadašnjeg tašlihana, te zaštite i prezentiranja novih spoznaja o objektu, njegovoj namjeni i vremenu gradnje.

Predmetni arheološki radovi obuhvatali su uklanjanje krupnog građevinskog materijala sa lokaliteta, čišćenje već postojećih zidina i temelja nakon ranije obavljenih arheoloških istraživanja, njihovu konzervaciju i djelimičnu restauraciju, otvaranje dvije sonde naznačene na postojećoj kvadratnoj mreži (pretpostavljeni ostaci šadrvana i mesdžida), te snimanje ostataka i prezentacija istih.

Arheološka istraživanja izvodila su se u skladu sa građevinsko-tehničkim uvjetima, znači da su svi radovi izvođeni preme Projektu arheoloških istraživanja, koji je ovjeren od strane Federalnog ministarstva prostornog uređenja, a u skladu s važećim tehničkim propisima, obaveznim standardima i normativima, rezultatima dosadašnjih istraživanja i analiza, uz poštivanje posebnih uvjeta koji se primjenjuju za objekte koji su zaštićeni kao nacionalni spomenici. Prije početka izvođenja radova investitor je bio dužan prijaviti početak radova Federalnom ministarstvu prostornog uređenja najkasnije osam dana unaprijed. Lokacija istražnih radova se propisno ogradila i na vidnom mjestu se istakla ploča sa podacima o građevini i sudionicima u izvođenju radova. Svi radovi su vršeni ručnim iskopom po slojevima uz praćenje zidova, a samo po potrebi mašinskim iskopom, uz osiguranje iskopa od urušavanja profila. Nad izvođenjem radova osiguran je stalni nadzor od strane stručnih lica za građevinske i arheološke radove, te predstavnika Zavoda za zaštitu spomenika pri Federalnom ministarstvu kulture i sporta.

Sistematskim arheološkim istraživačkim radovima je prethodilo postavljanje geodetske mreže koja se vezivala na već postojeću gradsku mrežu. Kvadrati su bili veličine 5 x 5 metara.

Istraživanja su počela 09. 07. 2007. godine i trajala su 13 radnih dana.

Ekipu je sačinjavalo osoblje Muzeja Sarajeva. Istraživan je prostor istočno od Hotela "Evropa". Očišćeni su ostaci zidova i temelja koje je u periodu od 08. 06. do 13. 07. 1998. otkrila ekipa na čelu sa gđom Margitom Gavrilović. Radovi su forsirani i u par navrata je korištena manja mehanizacija na mjestima gdje je to bilo neophodno.

TOK I NAČIN ISTRAŽIVANJA

Nakon uklanjanja betonskih ploča i žardinjera koje su se nalazile na zapadnoj strani lokaliteta otpočeto je sa čišćenjem kvadrata koji su otkriveni na prvim istraživanjima 1998. godine i to redoslijedom: prvi krajnji južni 108 i sjeverni 59, zatim 110, 109 i 69, u nizu su očišćeni 79, 89 i 99, te na kraju kao cjelina 58, 68, 78, 88 i 98. Nakon toga uslijedilo je otkopavanje kvadrata 116, 106, 96, 87, 77, 68, 58, 45, 46, 47 i kvadrata 85, 86 i 75.

Dio u kvadratima 108 i 109 na kojemu su ucrtani dijelovi opeke i pojedinačnih kamenih struktura koji je ucrtan prilikom izrade prvog arheološkog izvještaja nije pronađen.

Na istočnoj strani Tašlihana, tj. na očuvanom vertikalnom zidu su primjećene intervencije iz kasnijih perioda. Naime, za potrebe Bezistana rađena je hidroizolacija, dok je za osvjetljenje bašče Hotela "Evropa" postavljana instalacija.

Prilikom kopanja i čišćenja kvadrata 90 naišli smo na panj brezovog drveta koje je bilo na tom mjestu. Zbog mješanja korijenja sa zidovima Tašlihana, nismo se upuštali u njegovo dalje odstranjivanje jer je postojala opasnost zbog poremećenja statike istočnog zida. *U skladu sa ovom činjenicom mišljenja smo da Investitor "EVROPA" d.d. treba angažovati stručnjake za statiku da ispitaju kompletno istočni zid Tašlihana i daju rješenje za osiguranje istog.*

Pošto su očišćeni dijelovi koji su otkopani prilikom prvih arheoloških istraživanja prešli smo na široki frontalni iskop, po slojevima. zbog materijala slojevi su se razlikovali po debljini u iskopu i visine. Isti se kreću od 0,94 m do 1,99 m. Južni dio sonde je znatno viši u odnosu na arhitekturu u prostoru prema sjeveru, što je uslovljeno boljom očuvanošću objekta i manjem broju recentnih intervencija.

ARHITEKTURA LOKALITETA

Pronađenu arhitekturu Tašlihana čine zidovi, podnice, kaldrma i kamene ploče.

Primjećujemo da na zidu B, za koji gđa Gavrilović navodi da je jedini cjeloviti zid na istraženom prostoru su oštećene ozrake, tako da smo ih morali označiti. Inače je zid B sa pravcem sjever-jug, približno paralelan sa zapadnim zidom Bezistana. Ukupna dužina mu je 22 m, širina 1,30 m. U krajnjem svom južnom dijelu nakon ukrštanja sa zidom C se blago lomi prema zapadu i tu se sužava na debljinu od 1m (u dužini od 4 m). Prosječna mu je visina 0,20 m. Stiče se dojam da je zaravnavan gotovo po cijeloj gornjoj površini. Sa svoje istočne strane se uz njega vežu pod pravim uglom zidovi B1, B2 i B3, u prosječnim dužinama od 2 m. Ti su zidovi vjerovatno bili veza između B i zapadnog zida Bezistana, sačuvani su u stvari u substrukcijama izuzev B1 čija je visina 0,30 m.

Južni dio sonde čine dijelovi dva paralelna zida, sjeverniji C, u dužini od 9 m, te južni zid A u dužini od 12,5 m. Ova dva zida sa već pomenutim krajnjim južnim suženim dijelom zida B i njemu paralelnim dijelom zida A1 čine jedini potpuno definisani kvadratni prostor P5 (4 x 4 m).

Zid A1 se siječe pod pravim uglom sa zidom A te nakon toga produžava prema jugu u profil. Sa njim je paralelan A2 – naknadno prigrađen uz južnu stranu zida A.

Krajnji sjeverni završetak zida B koji je "obrubljen jednim tanjim zidom koji se sastoji od jednog reda kamena u malteru te ide sa obje njegove strane (na istok i zapad), kako izgleda da je neka sekundarna gradnja koja definira južnu granicu" kaldrme prema sada zazidanom ulazu u Bezistan.

Krajnji sjeveroistočni zidovi su E i D postavljeni u obliku slova T. Ova dva zida te dio B i B3 i prostori 2a i 2b su skoro simetrično postavljeni u odnosu na zazidani ulaz u bezistan.

Uz zid B sa njegove zapadne strane su formirana dva izdužena pravokutna prostora 2d i 2c, koji tvore tanji i djelimično potpuno iskrčeni zidovi, rađeni od različitio oblikovanih i različitih vrsta kamena čija se debljina kreće između 0,20 - 0,60 m. Radi se o "prostorima" različite dužine – 2c je 6,30 x 1,70 m, a 2d je na udaljenosti od 1,60m dimenzija 5,40 x 1,70 m. Južni ugao koji tvori posljednji prostor je na kaldrmi. Ove dvije konstrukcije su očito u sekundarnoj gradnji i doprinijele uništenju kaldrme, ali je značajno pomenuti da je tu na dubini od 1,30 - 1,55 m ustanovljen deblji sloj gareža.

Paralelno sa zidom B na zapadnoj strani sonde je ustanovljen zid G (duž. 11 m, širina 1,30 m) te u njegovom produžetku na sjever zid F. Ovo je ustanovljeno prvim istraživanjem. Nakon toga smo nastavili proširivanje sonde, ali se svi arhitektonski elementi tu završavaju. Svi ovi navedeni zidovi: B, A, A1, B1, B2, B3, i nedovoljno definisani zidovi F i G ukazuju da imaju neke zajedničke elemente od kojih je svakako najizraženija debljina nadzemnog dijela – 1,30 m, te u temeljima 1,70 - 1,80 m. Dubine temeljne "papučice" se kreću od 1,97 m (zid A) u južnom prostoru sonde do 1,66 m. Prema sjeveru (B3) nadzemne visine su takođe različite i kreću se od 1 m (A), te E i D koji ne tvore sasvim simetričnu kompoziciju sa B i B3.

Kaldrma se proteže na dosta velikom prostoru i pokazuje znakove dužeg trajanja što se očituje mjestimičnim oštećenjima i krpljenjima koja odudaraju od većine strukture. Ista se proteže duž zida C prema zidu B, te širokom trakom ide prema sjeveru sonde, a jedan krak širine 2m ide prema istočnom ulazu u Bezistan. Također je ustanovljeno postojanje gareža, koji je izrazitiji uz zapadno lice zida B, te uz 2b i 2c.

Novo, što se pojavilo prilikom istraživanja, su podnice od slaganog kamena. Protežu se dužinom zida A2. Pretpostavljamo da je to dio ulaza u Tašlihan. Ispod njega je sloj isto tako popločane podnice za koji smatramo da je iz starijeg perioda. Kako smo nastavili pratiti zidove koje smo označili kao H1, H2, H3, H4, H5 i duž njih paralelno sa zidom A smo označili zid H. Ovi zidovi tvore pet jednakih prostorija.

Nakon otvaranja kvadrata 116, 106, 96, 87, 77, 68, 58, 45, 46, 47 kvadrata 85, 86 i 75 ustanovili smo da ne postoje nikakvi dalji arhitektonski tragovi tj. da se sačuvani dio Tašlihana tu završava. Najvjerovatnije su kasniji radovi uticali na destrukciju temelja Tašlihana i mesdžida koji se nalazio u njegovom centru.

TEHNIKA I NAČIN GRADNJE

Zidovi su u svojim nadzemnim dijelovima bili građeni od lomljenog kamena krečnjaka, dosta pravilno oblikovanog. Lica su slagana u pravilne redove visoke oko 0,15 m, dok je unutrašnjost bila ispunjena trpancem. Sami temelji su od lomljenog sitnijeg i krupnijeg kamena sa dosta kreča. Karakteristično je da zidovi imaju u nivou temelja po dva paralelna, pravokutno formirana kanala čiji je promjer 0,15 m, za koje smatramo da su ozrake temelja. Kao vezivo je upotrebljavan krečni malter sa dodatkom majdanskog – krupnijeg pijeska. *Naša preporuka je da se treba izvršiti detaljnija analiza maltera.*

Proširenja zida u samim temeljima su različitih širina, a ustanovljen je jedan sloj crvenice u kojem ima i riječnih oblutaka koji su tu ugrađivani radi čvrstoće temelja.

Provenijencija cigle kojom je vršeno popođavanje nije utvrđena, crveno je pečena, dimenzije su različite. 33 x 16 x 4 cm i 28 x 15 x 3 cm.

FOTOGRAMETRIJSKO SNIMANJE

U sklopu sistematskih arheoloških istraživanja izvršena su fotogrametrijska snimanja terena koja stvaraju preduvjete za eventualne dalje radove na ovom lokalitetu.

Na osnovu ovog snimanja, ustanovljene su i dokumentovane sve visinske kote, svi profili i evidentirane sve promjene nastale tokom vremena na objektu Tašlihana. Postoji kompletan fotogrametrijski izvještaj. Fotogrametrijsko snimanje je izvršila Firma IGA - plan d.o.o. Ilijaš.

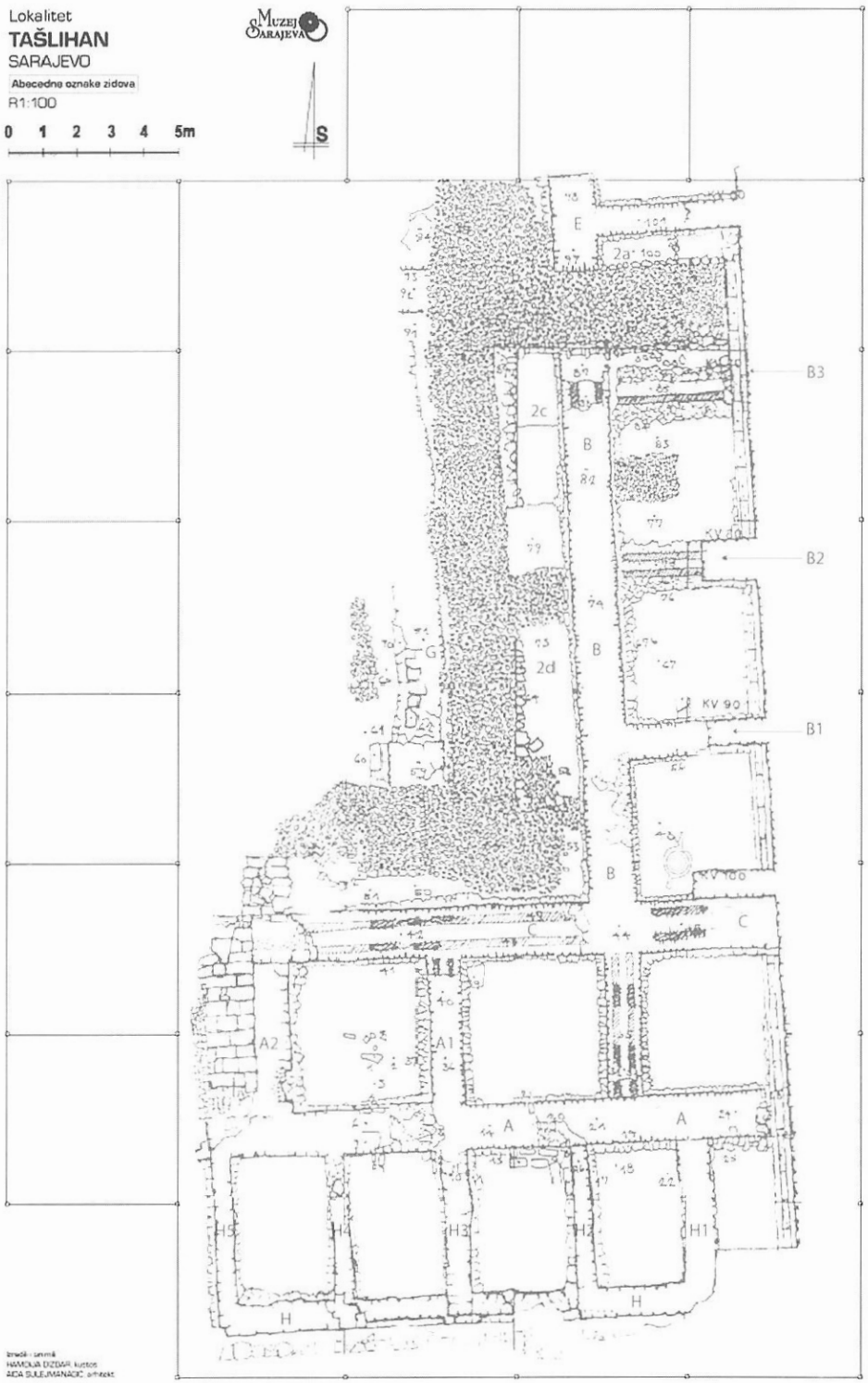
Lokalitet
TAŠLIHAN
SARAJEVO
Abecedne oznake zidova
R1:100
0 1 2 3 4 5m
Muzej Sarajeva
S
E
2a
2c
B
2d
G
B3
B2
B1
KV 90
C
A2
A1
A
H5
H4
H3
H2
H1
H

Lokalitet
TAŠLIHAN
SARAJEVO
Faze arheoloških istraživanja
R1:100
0 1 2 3 4 5m
Muzej Sarajeva
S
KV 89
KV 90
KV 100
nova arheološka istraživanja
prethodna arheološka istraživanja

Lokalitet
TAŠLIHAN
SARAJEVO
Fotogrametrijski snimak visinskih kota

Muzej Sarajeva

Auto CAD crtezi

POGLED

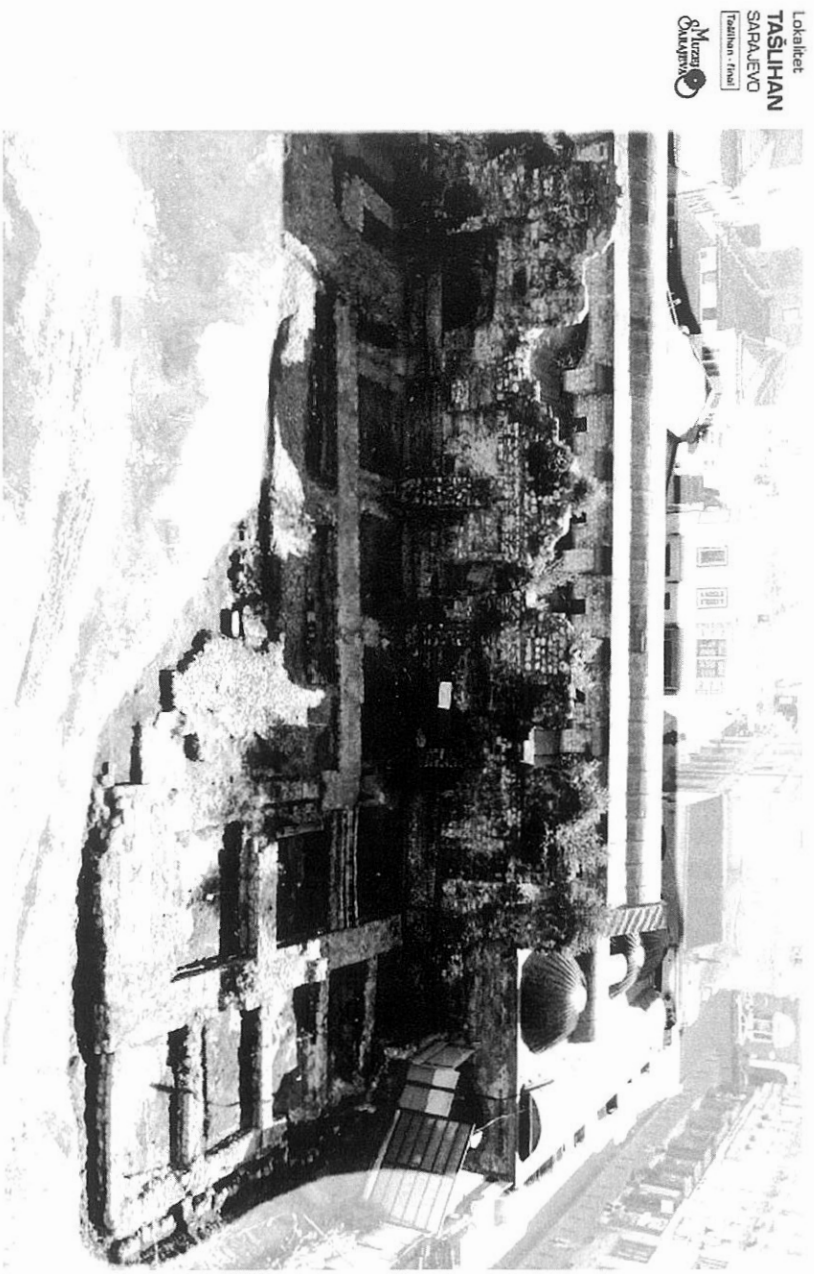
Lokalitet
TAŠLIHAN
SARAJEVO
Tašlihan - final
Muzej Sarajeva

Zaključak

TAŠLIHAN
- ZAŠTITNO ARHEOLOŠKO ISTRAŽIVANJE (2007.)

Objekat Tašlihan značajna je kockica u mozaiku razvoja života na području današnjeg Sarajeva. Također je veoma značajan u otkrivanju i upoznavanju života prije austrougarske uprave na ovim prostorima. Tašlihan potvrđuje kontinuitet lokaliteta od 16. pa sve do 20. stoljeća.

Završetkom arheoloških istraživanja i pojedinih konzervatorskih zahvata, lokalitet je privremeno ograđen.

U skladu preporuke Kantonalnog zavoda za zaštitu: "ostatke je potrebno konzervirati i planirati njihovu djelimičnu integraciju u okviru nove prostorne funkcije koja se može pojaviti na mjestu Tašlihana[6]".

Conclusion

TAŠLIHAN
- PROTECTIVE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS (2007)

Project Taslihan is important piece in mosaic of developing life in the area of today`s Sarajevo. Also it is very important in discovery and presenting the way of living before the ruling of Austro Hungary in this area. Tashlihan confirms the continuity of locality from 16. ct. to 20. ct.

After the archaeological excavations and certain consecvationists trappings were complited, locality was temporarily enclosed.

Literatura:

1. Hamdija Kreševljaković, *Hanovi i Karavansaraji u Bosni Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, Knjiga VIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 7, Sarajevo, 1957, str. 84-85.
2. Dr. Ćiro Truhelka, *Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1912., str. 96-100.

[6] Separat zaštite Urbanistički projekat Hotel "Evropa", Prijedlog mjera zaštite i mogućnosti b - dućih intervencija u prostoru, str. 17, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa.